

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ
ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.91/.95

С. О. КОРОЄД

**ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК НОВА ЗАСАДА
ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЗА ПРОЕКТОМ
НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ЦПК УКРАЇНИ**

Окреслюються основні публічно-правові засади міжнародного процесуального публічного порядку, які були закладені в проекті нової редакції ЦПК України. Встановлено, що для забезпечення оптимальних шляхів досягнення завдання цивільного судочинства в проекті нового ЦПК було запроваджено принцип пропорційності. Наводиться характеристика цього принципу в практиці діяльності Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. Охарактеризовано зміст цього принципу в цивільному судочинстві України. Проаналізовано напрямки реалізації принципу пропорційності за проектом нового ЦПК. Обґрунтовується необхідність використання принципу пропорційності при розширенні процесуальної активності суду з метою забезпечення фактичної рівності сторін та реалізації правосудних цілей.

Ключові слова: цивільне судочинство, проект нової редакції ЦПК, принцип пропорційності, завдання цивільного судочинства, цивільні справи, ефективність, міжнародний процесуальний публічний порядок.

Koroied S. A. Принцип пропорциональности как новое начало гражданского судопроизводства по проекту новой редакции ГПК Украины

Определяются основные публично-правовые начала международного процессуального публичного порядка, которые были заложены в проекте новой редакции ГПК Украины. Установлено, что для обеспечения оптимальных путей достижения задачи гражданского судопроизводства в проекте нового ГПК был введен принцип пропорциональности. Наводится характеристика этого принципа в практике деятельности Европейского суда по правам человека и Конституционного Суда Украины. Охарактеризовано содержание этого принципа в гражданском судопроизводстве Украины. Проанализированы направления реализации принципа пропорциональности по проекту нового ГПК. Обосновывается необходимость использования принципа пропорциональности при расширении процессуальной активности суда в целях обеспечения фактического равенства сторон и реализации правосудных целей.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, проект новой редакции ГПК, принцип пропорциональности, задачи гражданского судопроизводства, гражданские дела, эффективность, международный процессуальный публичный порядок.

Koroied Sergii. The principle of proportionality as a new beginning of civil proceedings under the draft of new edition of the CPC of Ukraine

It is established the main public legal principles of the international procedural public order, which were laid in the draft of the new edition of the CPC of Ukraine,. It was established that in order to ensure optimal ways to achieve the task of civil proceedings in the draft of the new CPC the principle of proportionality was introduced. It is brought up characteristic of this principle in the practice of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine. The content of this principle in civil legal proceedings of Ukraine is characterized. The directions of the implementation of the principle of proportionality in the draft of the new CPC are analyzed. The necessity of using the principle of proportionality with the expansion of the court's procedural activity is substantiated in order to ensure de facto equality of the parties and realization of the justified goals.

Key words: civil legal proceedings, draft of the new edition of the CPC, the principle of proportionality, the tasks of civil proceedings, civil cases, effectiveness, international procedural public order.

Міжнародний процесуальний публічний порядок, який утворюють міжнародні стандарти, принципи, норми, що гарантують справедливий судовий розгляд, вплинув й на публічні засади цивільного процесу України, змістом яких є, зокрема, гарантування дотримання та забезпечення обов'язкових стандартів справедливого судового розгляду, зокрема, права на доступ до суду, верховенства права, принципів правової визначеності та пропорційності¹.

Зазначені публічно-правові засади були закладені у розробленому Радою з питань судової реформи проекті нової редакції ЦПК, ГПК та КАС України, які вже знаходяться на розгляді Верховної Ради України у вигляді відповідного законопроекту². Проект нової редакції ЦПК України містить чимало новел, які вже давно напрацьовувались цивільною процесуальною наукою, зокрема в рамках досліджень питань уніфікації та диференціації судових процедур. Адже саме диференціація судових процедур та їх адекватність меті вирішення конкретного процесуального питання покликана підвищити ефективність цивільного судочинства з огляду на матеріально-правові та процесуальні особливості певних категорій справ. А відтак, цивільний процес має бути гнучким, тобто передбачати найбільш оптимальні шляхи досягнення завдання цивільного судочинства, що має бути забезпечено передусім імплементацією в цивільне судочинство України публічно-правових засадах міжнародного процесуального публічного порядку, основні з яких були оприлюднені ще у Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя (1981 р.) та стосовно принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи (1984 р.).

Враховуючи вищенаведені публічно-правові засади в новій редакції ЦПК України до основних принципів (засад) цивільного судочинства на законодавчому рівні вперше віднесено “пропорційність” (п. 7 ч. 3 ст. 2), яка передбачає визначення судом порядку здійснення провадження у справі з огляду на: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов’язаних із відповідними процесуальними діями тощо (ст. 11).

В юридичній літературі принцип пропорційності визнається однією з вимог верховенства права і має істотне значення для судочинства. Зазначається, що принцип пропорційності, на відміну від інших загальноправових принципів, спрямований безпосередньо на визначення необхідності втручання державних органів у права та свободи осіб, ступеня такого втручання і має на меті захист прав та свобод від надмірного правообмеження³. Базовими категоріями, які

розкривають природу принципу пропорційності, є категорії “обмеження” та “баланс”⁴.

Науковці також визначають принцип співрозмірності (пропорційності) як загальний, універсальний принцип права, який вимагає співрозмірного обмеження прав та свобод людини для досягнення публічних цілей. Принцип співрозмірності є українською назвою принципу пропорційності (*principle of proportionality*), прийнятого в праві ЄС. Згідно з принципом співрозмірності (пропорційності) органи влади, зокрема, не можуть покладати на громадян зобов’язання, які перевищують межі необхідності, що випливають із публічного інтересу, для досягнення цілей, яких вимагається досягнути за допомогою застосовуваної міри (або дій владних органів). Відповідно, застосовувана міра повинна бути пропорційною (повинна відповідати) цілям. Суд ЄС зазначив, що якщо встановлені зобов’язання не пропорційні цілям, то міра повинна бути анульована. Принцип пропорційності дозволяє встановлювати обмеження, які не вносять розлад у здійснення суб’єктивного цивільного права, надає можливість йому здійснюватись у гармонії із суспільними інтересами та правами інших осіб. Цей принцип висуває критерій межі (результату) дій або рішень: вони не повинні виходити за межі відповідної мети. Принцип пропорційності передбачає вибір розумних, найбільш ефективних заходів для досягнення мети і завжди застосовується в сукупності з принципом справедливості⁵.

Принцип пропорційності останнім часом згадується в рішеннях Європейського суду з прав людини та Конституційного і Верховного судів України. Науковці теж досліджують цей принцип в аспекті його застосування Європейським судом з прав людини та Конституційним Судом України. Проте, його універсальне розуміння для юрисдикційної діяльності, включаючи й цивільне судочинство, як в науковій літературі, так й законодавстві та судовій практиці відсутнє.

Так, наприклад, Конституційний Суд України в своєму Рішенні від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015 зазначив, що встановлюючи обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, законодавець повинен керуватися такою складовою принципу верховенства права, як пропорційність. За правовою позицією Конституційного Суду обмеження прав і свобод людини і громадянина

є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним. Застосовані за принципом пропорційності обмеження можуть бути встановлені тільки тоді, коли вони є необхідними та відповідають цілям і загальним інтересам, які визнані Європейським Союзом, або потребі захистити права і свободи інших осіб.

У розбудову принципу пропорційності неабияких зусиль доклав Європейський суд з прав людини. Дослідники підкреслюють, що при цьому Суд послідовно вирішував чотири групи питань: 1) чи було передбачене законом те обмеження (втручання), що заперечується; 2) чи переслідувало воно одну з легітимних цілей, зазначених у ЄКПЛ; 3) чи було воно необхідним у демократичному суспільстві; 4) чи було воно співрозмірним тій правомірній меті, якої досягали⁶.

Враховуючи, що переважною сферою використання балансу інтересів є рівновага між інтересами людини і суспільства, тому саме в такому контексті формулюються основні позиції Європейського суду, в рішеннях якого зазначений критерій отримав назву принципу пропорційності⁷.

В аспекті рішень Європейського суду з прав людини при тлумаченні Конвенції Суд прагне до визначення рівноваги між різними правами та інтересами (мається на увазі як рівновага між правами окремого індивіда та суспільними або державними інтересами, так і баланс між правами окремих осіб, інтереси захисту яких суперечать один одному). По суті, принцип пропорційності, який застосовується Судом при тлумаченні Конвенції, передбачає наявність цілої низки вимог до правових актів держави, що регулюють поведінку індивіда. Вони не можуть бути свавільними, нерозумними, несправедливими, необґрунтованими або зумовленими примхами законодавців. Обрані засоби мають органічно та раціонально співвідноситися з бажаним результатом, досягнення якого реалізується прийняттям державного рішення. Найбільше уваги Суд приділяє перевірці пропорційності застосованих заходів і поставленої мети⁸.

Принцип пропорційності також доволі активно застосовується в практиці Суду Європейських Співтовариств. В його основу покладено оцінку відповідності заходів, які необхідно вжити, поставленим цілям. Цей принцип застосовується в залежності від конкретної справи, яку можна віднести до однієї з таких груп: оскарження юри-

дичною чи фізичною особою певних адміністративних дій, в результаті яких, на думку цієї особи, було істотно обмежено її права; оскарження санкцій, які, на думку позивача, є надмірними; оскарження напрямків діяльності певного адміністративного органу, що порушують принцип пропорційності, наприклад, витрачені зусилля або витрачені кошти не відповідають результату⁹.

Використовуючи цей принцип, судді поступово (від рішення до рішення) розробляють систему критеріїв про межі правомірного втручання законодавця в те чи інше право¹⁰.

Враховуючи юрисдикційний характер цивільного процесу, слушно видається думка, що в цивільному судочинстві варто визнати не тільки баланс публічного і приватного інтересу, але і баланс приватних інтересів окремих суб'єктів цивільного судочинства, що складає важливий змістовний аспект верховенства права. Дотримання балансу інтересів науковці розглядають основним критерієм справедливості процедури розгляду цивільної справи. На основі балансу інтересів ґрунтуються ідея правової допомоги окремим суб'єктам; правила про розподіл тягаря доказування; встановлення доказових презумпцій для захисту сторони, що перебуває в більш уразливому становищі; заходи дисциплінування учасників цивільного обігу та забезпечення належної турботи про оформлення своїх прав; міри стимулювання правозгідної поведінки тощо¹¹.

Провідні вчені-процесуалісти принцип пропорційності (поряд із принципами верховенства права, права на суд, правової визначеності) відносять до загальноновизнаних принципів і норм цивільного судочинства і вважають, що цей принцип спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежуються. З огляду на це доктринальні характеристики цього принципу з точки зору системи його вимог у площині правозастосування зводяться до такого: мета встановлення певних обмежень має бути легітимною й істотною; обмеження, що переслідують істотну мету, мають бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими; при застосуванні обмежень має забезпечуватися розумний баланс приватних і публічних інтересів¹².

Окремі науковці принцип пропорційності цивільного судочинства визначають як загальну вимогу, що забезпечує право сторін процесу визначити порядок розгляду справи відповідно та співрозмірно розміру позовних вимог судовим витратам, що вони очікують понести, та можливого строку розгляду справи судом. Зміст цього принципу повинен реалізовуватися під час обрання заявником та відповідачем (боржником) процедури розгляду справи, а також під час розподілу судом судових витрат, понесених сторонами, виходячи з їх співрозмірності та відповідності обставинам справи¹³.

Відповідно до цього принципу під час розгляду справи у порядку цивільного судочинства та ухваленні рішення у справі цілі обмежень прав людини повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються¹⁴.

Проект нової редакції ЦПК як цивільну процесуальну діяльність в цілому, так й окремі процесуальні дії, прив'язує до завдання цивільного судочинства, яке має досягатися при розгляді кожної окремої справи раціональними шляхами, зобов'язуючи при цьому суд керуватися завданням цивільного судочинства, яке преважує над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (ч. 2 ст. 2).

Саме виходячи з наведених засад проект нової редакції ЦПК України визначає механізм реалізації принципу пропорційності. Так, принцип пропорційності за новою редакцією ЦПК стосується передусім умов застосування загальнопозовного або спрощеного позовного провадження (ч. 4 ст. 20). Водночас в новому ЦПК принцип застосування принципу пропорційності цим не обмежується. Згаданим принципом суд має керуватися й при вчиненні ряду інших процесуальних дій. Зокрема, суд може зменшити розмір витрат на правничу допомогу або на оплату експерта при порушенні вимог щодо їх співмірності (ст.ст. 138, 140). Принцип пропорційності знаходитиме свою реалізацію й під час застосування судом при забезпеченні позову зустрічного забезпечення (ст. 155), а також при встановленні судом розумних строків для вчинення процесуальних дій (ст. 122) тощо. Про застосування принципу пропорційності при вирішенні зазначених процесуальних питань йдеться й у юридичній літературі¹⁵.

Проте, передбачені проектом нової редакції ЦПК випадки реалізації принципу пропорційності при законодавчому регулюванні порядку відправлення правосуддя в цивільних справах не повністю охоплюють цивільно-процесуальні відносини, залишаючи значний резерв для використання цього принципу при реалізації завдання цивільного судочинства.

Так, дійсно, в новому ЦПК зважаючи на принцип пропорційності суд вирішує передусім питання про застосування спрощеного позовного провадження. В цьому випадку обмеження застосування щодо справи сторін загальнопозовного порядку її вирішення із забезпеченням сторонам (зокрема відповідачу) всіх можливих процесуальних гарантій, передбачених цивільною процесуальною формою при розгляді справи в загальнопозовному порядку, адже процесуальне регулювання такого спрощеного порядку позовного провадження передбачає необхідні і достатні гарантії сторонам та ефективні процесуальні механізми, які є оптимальними для ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав в певних категоріях справ, що є необхідним і достатнім для забезпечення виконання завдання цивільного судочинства й без використання всіх процесуальних інструментів загальнопозовного провадження. Адже, визначаючи завдання цивільного судочинства вектором цивільної процесуальної діяльності, проект нової редакції ЦПК зобов'язує суд при розгляді кожної окремої справи досягати завдання цивільного судочинства раціональними шляхами (ч. 2 ст. 2). В цьому випадку й виявляється пропорційність між застосованим судом спрощеним позовним провадженням та виконанням при цьому завдання цивільного судочинства; пропорційність між процесуальною економією та ефективністю та оперативністю судового захисту.

Новим напрямом реалізації принципу пропорційності варто визнати й право суду (у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду) відповідно до викладеної в позові вимоги визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону. Таке нове положення проекту нового ЦПК може дати можливість застосування таких способів захисту прав, як, наприклад, заборона власнику зе-

мельної ділянки наблизитися на певну відстань до паркану сусідньої земельної ділянки. І саме при застосуванні подібних способів захисту чи не єдиним критерієм оцінки їх ефективності та адекватності буде виступати принцип пропорційності (в його розумінні Європейським судом з прав людини).

Водночас принцип пропорційності мав би лягти в основу реалізації судом процесуальної активності з метою справедливого забезпечення формальної рівності між сторонами з різним майновим станом (здатність отримати платну кваліфіковану правову допомогу), що з огляду на існуючу змагальну модель та межі судового розгляду фактично впливає на реальність судового захисту (тобто виконання завдання цивільного судочинства); справедливого розподілу між ними обов'язку доказування; більш активного виконання судом інструктивних, вказівних та забезпечувальних повноважень. Адже та процесуальна активність суду, яка має місце, наприклад, у справах окремого провадження та у сімейних спорах з метою захисту інтересів дітей, не забезпечує виконання судом правосудних завдань в інших категоріях спорів.

Тому наведені нами вище обмеження змагальних засад цивільного судочинства будуть справедливими, виправдані правосудною метою встановлення всіх обставин справи з метою застосування ефективного способу захисту порушених права і свобод (як це вимагає завдання цивільного судочинства), не внесуть розлад у реалізації сторонами їхнього права на судовий захист, їхніх процесуальних прав і виконання обов'язків та будуть необхідними для виконання завдання цивільного судочинства з огляду на встановлення обов'язку суду та сторін керуватися цим завданням.

1. *Прутика Ю. Д.* Поєднання публічних та приватних засад в цивільному процесі // Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали круглого столу (м. Одеса, 16 трав. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 11. 2. *Проект* Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів від 23 березня 2017 року № 6232, внесений на розгляд Верховної Ради України Президентом України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415. 3. *Євтошиук Ю.* Принципи пропорційності у практиці Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. 2011. № 1. С. 90-91. 4. *Фуфалько Т.М.* Поняття та зміст принципу про-

порційності, його прояв в основних правових формах діяльності держави // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2011. № 2. С. 71. **5.** Майданик Р. А. Принцип пропорційності (співрозмірності) в цивільному праві України: поняття, межі, умови застосування // Юридична Україна. 2009. № 11. С.48. **6.** Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків, 2011. С. 147. **7.** Дем'янова О. Баланс інтересів як чинник визначення змісту верховенства права в цивільному судочинстві // JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ (Молдова). Iunie 2015. № 3. Т. 1. С. 44. **8.** Цвігун Л. А. Принципи тлумачення права Європейським судом з прав людини // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 62. Одеса: «Юридична література»; Національний університет «Одеська юридична академія», 2011. С. 530. **9.** Мінка П. Я., Торохтій Ю.З. Проблеми адаптації законодавства України до принципів права Євросоюзу // Право і суспільство. 2009. № 4. С. 17-21. **10.** Погребняк С. П. Основоположні принципи права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2009. С. 332. **11.** Дем'янова О. Цит. праця. С. 45. **12.** Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків, 2011. С. 146-147. **13.** Ізарова І. О. Принцип пропорційності у цивільному процесі ЄС та перспективи його запровадження в цивільному процесі України // Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО. 2016. Вип. 37. Т. 1. С. 129. **14.** Цивільний процес: навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти / К. В. Гусаров, М. В. Жушман, С. О. Кравцов та ін. Харків: Право, 2017. С. 38. **15.** Єстоцук Ю. О. Принцип пропорційності у практиці судів загальної юрисдикції // Право і суспільство. 2015. № 4. Ч. 3. С. 11.

Koroied Sergii. The principle of proportionality as a new beginning of civil proceedings under the draft of new edition of the CPC of Ukraine

The project of the new edition of the CPC of Ukraine has lots of novelties which were designed for a long time by procedural science to start, within the framework of the delivery of unification and diversification of the procedures. After all, the differentiation of judicial procedures and their adequacy aimed at solving specific procedural issues intended to improve the effectiveness of civil proceedings in view of the substantive and procedural features of specific categories of cases. Hence, civil process should be flexible, to provide the most optimal ways to achieve the objectives of civil justice.

Given the above public law principles in the new edition of the CPC of Ukraine, to the basic principles (principles) of civil procedure on legislative level for the first time it is attributed "proportionality" (p. 7, ch. 3, art. 2), which provides the determination by the court of order for conducting proceedings in case in view of: objectives of civil proceedings; ensuring a reasonable balance between private and public interests; features of the subject matter; cost of the claim; complexity of the case;

importance of the case to the parties, the time required for committing actions, costs and expenses associated with the relevant procedural actions i.e.

The principle of proportionality has recently mentioned in judgments of European Court of Human Rights, Constitutional and Supreme Courts of Ukraine. However, in civil proceedings universal understanding of this principle is absent.

Given the jurisdictional nature of civil procedure it seems plausible idea that civil proceedings should recognize not only the balance of public and private interests, but also to balance of private interests of specific subjects of civil proceedings, which represents an important meaningful aspect of rule of law. Adherence to balance of interests scientists considered the main criteria of fairness of procedures for reviewing of civil cases. On the basis of balance of interests the idea of a legal aid to individual entities is based; rules on the division of the burden of proof; establishing of evidentiary presumptions to protect the parties that are in a more vulnerable position; measures of discipline of participants of civil circulation and ensuring proper care about the execution of their rights; measures to stimulate legal behavior and so on.

The principle of proportionality under the new edition of CPC relates primarily conditions of use of general or simplified action proceedings (p. 4. 20). However, in new CPC principle of proportionality applies not only when determining the type of action proceedings (general or simplified). By this principle the court must be guided in a number of other legal procedural actions. In particular, court may reduce the costs for legal assistance or costs for an expert in infringement of requirements on its proportion (Articles 138, 140). The principle of proportionality finds its implementation and application in the ensuring of the claim of counter insurance (Art. 155), as well as a establishing by the court a reasonable time for committing of procedural actions (Art. 122) and others. On the application of the principle of proportionality in deciding these procedural issues it is referred also in legal literature.

New direction of implementation of principle of proportionality should be recognized the right of court in accordance with the claims set out in the lawsuit in its judgment to determine a way to remedy right in a way that is not against the law.

However, the principle of proportionality should form the basis for implementation by court of procedural activity for the purpose of justified ensuring formal equality between parties with different property status (ability to get paid qualified legal aid), which in view of the current adversarial model and the scope of judicial review actually affect the reality of judicial protection (that is carrying out objectives of civil procedure); fair distribution between them of the burden of proof; more active implementation by court of guidance, indicative and ensuring authorities.

Key words: civil legal proceedings, draft of the new edition of the CPC, the principle of proportionality, the tasks of civil proceedings, civil cases, effectiveness, international procedural public order.